

TARİHSEL SOSYOLOJİNİN SINIRLILIKLARI: BATI'DA MARKSİST TARİH ELEŞTİRİSİ ÜZERİNE

Ertan Eğribel - Ufuk Özcan

Tarihsel sosyolojinin imkan ve sınırlılıklarını, modern tarih anlayışının doğuşu ve gelişimi çerçevesinde ele almak mümkündür. Genelde toplum bilimlerinde, özelde ise tarih alanında önemli değişikliklerin gerçekleştiği dönem XIX. yüzyıldır. Tarihe yönelik bilincin değişmesi kendi başına bir olay değildir. Pek çok kez öne sürdük, XIX. yüzyıl, Batı'nın dünya egemenliğini ele geçirdiği ve Batı toplumlarının birçok alanda büyük değişimlere maruz kaldığı bir yüzyıldır. Bütün bu değişimlerin tarih bilincine ve tarihyazımına yansımaları mümkün değildi. Aynı zamanda modernizmin doruğa çıktığı yeni koşullarda, tarihin önem kazandığı, büyük tarihçilerin yetiştiği bir dönem açılmıştır. Avrupa'da birçok ülkede tarihçiler (başta Fransız devrim tarihçileri) öne çıkmışlardır. Fransa'da Thierry, Michelet, Thiers, Guizot, Taine, Renan, Fustel de Coulange, İngiltere'de Carlyle, Buckle, Almanya'da Ranke, Mommsen, Belçika'da Henry Pirenne vd. Tarih, yeni bir anlam, bilimsel bir çerçeve/görüntü kazandığı gibi yaklaşımlar da çeşitlenmiştir. Tarihyazımı alanında ülkeden ülkeye farklılıklar da göze çarpmaktadır. Almanya'da tarih algısının diğer Avrupa ülkelerinden farklılığı sıklıkla dikkat çekilen bir konudur. Dönemin Avrupa'sında belirtmemiz gereken yeni bir gelişme ise, tarih bilimini geleneksel tarih anlayışından bağımsız, ayrı bir disiplin olarak geliştirme yönündeki eğilimlerdir.

Sosyolojinin bağımsız bir bilim dalı olarak doğuşuyla eşzamanlı olarak, tarihi bir bilim olarak, yöntem, içerik ve amaçları itibarıyla farklı bir anlayışla yeniden inşa etme girişimleri birlikte gündeme gelmiştir. Tarih bilimindeki bu değişikliklere paralel olarak tarihyazımı teknikleri de değişmiştir. Tarihi belgelerden yararlanma usulleri, yeni veri toplama teknikleri bu dönemde geliştirilmiştir. Geleneksel tarih anlayışına yöneltilen "siyasi tarih", "askeri tarih", "vakanüvis tarihçiliği" gibi eleştiri-

riler, küçümsemeler aslında yeni tarih anlayışını gündeme getirmek, onu geleneksel tarih anlayışından koparmak içindir. Burjuvazi yeni bir toplumsal güç olarak geleneksel düzen ve onun savunucusu sınıflar ile çatışıp tasfiye ederken, kendi siyasetini gündeme getirmek için önce geleneksel tarih anlayışından kopmuştur. Ancak yeni tarih anlayışı içinde hem Batı'nın ortak kimliğini koruma hem de yeni çıkarları savunma çabası açıklamada yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Batı'nın kendi içinde hem toplumlar düzeyinde, hem de sınıflar düzeyinde bölünmesi, birbiriyle çatışması tek bir tarih anlayışının (dünya görüşünün) savunulmasını mümkün kılmamıştır. Ancak Batı-ıçı çıkar farklılığına rağmen çözümün Doğu üzerinde egemenliğe dayalı olması nedeniyle Batı-merkezci bir bakış açısı geçerlidir.

XIX. yüzyılda modern tarihçilikte göze çarpan bir başka gelişme, yeni tarih yazımının birbiriyle hem çelişip çatışan hem de örtüşen, iki ayrı koldan gerçekleşmesidir: Tarihçiler bir yandan dünya tarihini (evrensel tarih) Avrupa-merkezci bir açıdan değerlendirmeye tabi tutarken, diğer yandan ulusal/ulusçu perspektife sahip tarihler kaleme almaya başlarlar. İşçi sınıfının kendi adına dünya egemenliğine sahip çıkmaya çalışması evrensel bir sınıf bilincinden söz etmeye izin vermiştir, ancak devrimde öncülük endüstri ilişkileri açısından gelişmiş Batı ülkelerinde ve Batı işçi sınıfında olduğu için egemen tarih anlayışından, Batı-merkezci olmaktan kopamayacaklardır. XIX. yüzyıl Batı'sı her ne kadar dünya egemenliğini ele geçirmiş olmanın getirmiş olduğu üstünlük ve nimetlerden yararlanıyor olsa da kendi içinde çıkar bütünleşmesi, ortaklık ve uyum sağlayamamıştır. Batı içinde çıkar farklılaşmaları yaşanmaktadır. Batı, hem toplumlar arasında ulusal açıdan, hem de toplum içinde sınıfsal açıdan bölünmüş, karşıt güçlerin birbiriyle çarpıştığı bir yapı sergilemektedir. Sömürge rekabeti ve buna bağlı olarak ulus-devletin güçlenmesi bu çatışmada önemli bir rol oynamaktadır. Buna bağlı olarak tarih yaklaşımlarında da iki yönlü bir gelişmeye tanık olmaktadır. Batı içinde öncü güçler adına bir yandan ulusal tarihler, diğer yandan evrensel tarihler kaleme alınmıştır. İşçi sınıfı adına da evrensel/enternasyonalist bir tarih anlayışı geliştirme çabası söz konusudur. Burjuvaziye ve milliyetçiliğe bütün muhalif yönüne rağmen yine Batı üstünlük ve öncülüğüne dayalı olduğu için bu görüş de bütün yönleriyle mahkum edilmiş, dışlanmış değildir. Ulusal gelişmesini veya ulusal birliğini geç sağlamış (Almanya, İtalya gibi) toplumlarda tarih görüşünün ağırlıklı olarak ulusçu perspektife dayanması rastlantı eseri değildir. Alman romantik geleneğinin tarihe aşırı hayranlıkla tezahür eden yaklaşımı bilinmektedir. Almanya'da Töton şövalyelerinin kahramanlıkları ile süslenen Cermen efsanesi ya da İtalya'da Roma/Sezar özentileri, bu iki ülkede tarihçiliğin ulusçu-şoven, giderek yayılmacı, militarist ve ırkçı boyutlar kazanmasının yolunu açmıştır. Almanya, İngiltere'nin öncülüğünü tartışmak için sadece ulusçu tarih anlayışıyla yetinmemiş, Batı'daki yeni gelişmeler üzerinde sosyalizm anlayışıyla da egemen olmaya çalışmıştır.

Batı'da bir yandan vatan ve ulus kavramlarının belirgin bir biçimde vurgulanması, öte yandan evrensel Batı değerlerini temsil eden Fransız Devriminin yüceltil-

mesi dönemin hakim zihniyetini yansıtmaktadır. Avrupa devletleri, diğer devletler karşısında kendi üstünlüklerini belirtmek için ulusal tarihe başvurmuşlardır. Batı uygarlığının/kimliğinin diğer uygarlıklar karşısında üstünlüğünün açık ifadesi ise evrensel tarihyazımı (dünya tarihi) ile olacaktır. Batı egemenliğinin ve yayılmacılığının bir uzantısı olarak eğitimin de (özellikle tarih eğitiminin) ulusal bir boyut kazanması ve kitleselleşmesi gerçekleşmiştir. Yeni gelişmeler karşısında toplum olarak etkinlik kazanma çabası tarih görüşlerinin sınırlı bir kesimin tekelinde kalmasına izin vermemiş, en geniş kitlelere yeni dünya görüşünün kazandırılması çabası tarih görüşünün yaygınlaştırılmasını gerektirmiştir. Bir bakıma diyebiliriz ki tarih, toplumların kendi kimliklerini tanımlamaları yolunda bir araç olma işlevini devlet eliyle ve etkili bir biçimde kazanmıştır. Toplumun da yeni gelişmelere katılma, pay alma çabası nedeniyle sadece üstten aktarmalar söz konusu olmamış, yeni siyasete toplum da gönüllü olarak katılmıştır. Batı yayılmacılığı ve soygununa Batı içindeki çeşitli toplum sınıflarının katılması nedeniyle ulus temelli tarihçilik (milliyetçilik) sıradan bir olay görüntüsündedir. Yeni tarih anlayışının toplumsallaştırılması ve yaygınlaştırılması yalnızca siyaset (milliyetçilik) düzeyinde değildir. Batı'nın Doğu üzerinde kazanmış olduğu üstünlüğe düzen niteliği kazandırması, toplumsallaştırması, gündelik yaşantıda da hem darlaştırılmış, hem de geniş kapsamlı tutulmuş, tek tip bir zaman ve mekan bilinci gerektirmiştir.

Her düzen için başlıca sorun öncelikle elde ettiği çözümü, üstünlüğü korumak, denetlemek ve sürekli hale getirmektir. Zaman ve mekan bilinci ve bunun gündelik yaşamda tezahürü kendiliğinden gerçekleşmemektedir. Toplum olayları mekan ve zaman içinde gerçekleşen olaylardır. Mekan coğrafyanın, zaman ise tarihin bir türevidir. Bu iki boyut bize bir toplum hakkında ilk ve en temel bilgileri sunar. İnsanların hem toplumsal ilişkileri hem de dünya algıları bu iki boyut içinde gerçekleşir. Mekan ve zaman bilinci toplumlar arasında farklılıklar göstermektedir. Mekan ve zaman, bir bakıma bir toplumun bakış ufku ortaya koyar. Bir Avustralya yerlisi için "dünya" en fazla elli km. çapında bir mekandı. Eski çağlarda yabancı denizler, aşılmaz dağlar vb. coğrafi engeller, bilinen dünyanın sınırını oluştuyordu. Mekan ve coğrafya anlayışı, toplumların birbiriyle kurmuş oldukları ilişki biçimlerinin bir ürünüdür. Tarih ve zaman anlayışı için de aynı iddiayı öne sürebiliriz. XIX. yüzyılda zaman (tarih) ve mekan (coğrafya) bilincinin birbiriyle özdeşleşmesi ve genişlemesi Batı yayılmacılığının bir tezahürüdür. XIX. yüzyıl, Batı yayılmacılığının en sistemli ve köktenci evresidir. Buna bağlı olarak bu dönemde stratejik alanların ele geçirilmesi ve denetlenmesi, jeopolitik hedefler, planlama büyük önem kazanmıştır. XX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Batılı insanın yeryüzünde ayağının değmediği bir alan hemen hemen kalmamıştır. Himalayalar'ın doruğuna ayak asan Batılı, uzayda da adım atmasını kendi üstünlüğünün ve yayılmacılığının doğal bir sonucu olarak gösterecektir. Coğrafyada etkinlik ve genişlemenin yanında Batı XIX. yüzyılda zamanı da fethetmenin arayışına girmiştir. Batı, dünyanın sadece bugününe değil geleceğine de hükmetme ve kendine göre biçimlendirme

iradesini tekeline tutmuştur. Batı, endüstriyel ilişkiler içinde zamanı en dakik biçimde örgütlerken ve bu anlamda çağdaşlığı kendi düzeniyle özdeşleştirirken, aynı zamanda doğayı, toplumu ve giderek bütün tarihi kendi adına planlama ve dünyaya hükmetme üstünlüğünü kendinde görmektedir. Tarihin ve toplumların gelişme ve değişmesinin mekanikleştirilmesi, ulusal tarih anlatısıyla kitlelerin emperyalist-militarist çarkın içine sokulması, insan davranışlarının -fabrikada, okulda, kışlada ve büroda- zaman aracılığıyla disipline edilmesi, denetlenmesi ve yönlendirilmesi bu anlayışın bir sonucudur.

Uygarlıkların zaman kavramı ile tarih anlayışları arasında sıkı bir ilişki bulunmakta, zaman algıları çeşitlilik ve farklılıklar göstermektedir. Bu açıdan modern Batı uygarlığını kesin bir biçimde ayırt etmek gerekmektedir. Geleneksel Doğu'nun yerleşik toplumlarında (ATÜT) zamanın toplum yaşamındaki kullanımı üretim etkinliğine bağlıdır. Bir bakıma bu özellik Batı Ortaçağı için de geçerlidir. Ancak bu dönem Batı'nın Doğu ile ilişkilerinin sınırlandığı, soygun ve sömürü imkanlarını yitirdiği, Batı'nın kendi üretimiyle sınırlı kaldığında düştüğü açmazı belirtmektedir. Batı, Doğu ile ilişkilerinde egemenlik kazandığı ve bu egemenliği endüstri ilişkileri düzeni biçiminde toplumsallaştırdığı dönemde ince ölçüm teknikleri geliştirilmiş ve zamanın toplum yaşamı içindeki kullanımı radikal bir tarzda değişmiştir. Marx'ın yeni Batı düzeninin işleyişi ve sorunları ile ilgili açıklamaları, denetim, otorite, süreklilik endüstriyel ilişkiler düzeni içindedir. Modern işin verimliliği aşırı dakiklığı gerektirdiği için çalışma yaşamından başlayarak insanın bütün yaşamsal etkinliği bu zaman anlayışına göre biçimlendirilmiştir. Modern fabrika düzeni içinde Fordizm ve Taylorizmin üretkenlik ile birim-zaman arasındaki temel ilişki ilkesine bağlı olduğu bilinmektedir. Endüstri toplumunda sadece çalışma yaşamı değil, genel gündelik yaşam da ince zamansal ölçülerle belirlenmiştir. Astronomi ve fizikteki devasa gelişmelerin de (matematiksel kesinlik arayışı) endüstri devrimi sürecine eşlik etmesi rastlantı değildir. Zaman artık insan yaşamında "kendi başına bir değer" kazanmıştır. İnsanın çalışma hayatında (sadece fabrika yaşamı da değil, büro yaşamı vs.) mekanik bir etkinlik içine hapsedilmesi kapitalist toplumun bir gereği ve sonucudur. Bu gelişmede iki olayın belirleyici olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi endüstri düzeninin ihtiyaçları, ikincisi de modern bürokrasinin doğuşudur. Her iki olay da modern toplum ilişkilerini doğrudan ve çeşitli boyutlarda belirlemiştir. Modern insanın bütün yaşamsal etkinliği, fabrikada, okulda, büroda, hapishanede, kısacası yaşamın her alanında, mekanik zamana tabi tutularak araçlaştırılmıştır. Saat, insan yaşamında hükmünü göstermektedir artık. Fabrikada dakikalarına kadar belirlenmiş bir işgünü boyunca mekanik hareketlerle belirli bir işi tekrar eden mavi yakalı ile modern büroda evrakla ilişkisi mekanikleştirilen beyaz yakalı arasında iş etkinliğinin mahiyeti açısından çok da büyük bir fark yoktur. İnsan, endüstri toplumunun işleyişi içinde zamanın toplumda niceliksel kullanımının ön plana çıkmasıyla birlikte kendisi de bir niceliğe dönüşmüştür. İstatistik bu nedenle modern yaşamın vazgeçilmez bir parçasıdır. Bu süreçte be-

lirtilmesi gereken en önemli şey, zamanın modern kullanımının, toplum yaşamı üzerindeki denetleme ve iktidar mekanizmalarını güçlendirmesidir. Bu gelişme, insan ve toplum olaylarının doğa olayları gibi kesin biçimde yönlendirilebileceği inancına (pozitivizm) sıkı sıkıya bağlıdır. Bir başka deyişle Aydınlanmacı düşünme geleneğinin “doğa üzerinde egemenlik inancı” XIX. yüzyılda “toplum üzerinde egemenlik inancı”na kapı aralamıştır. Toplumsal yaşamın denetlenmesinin incelikli tekniklerinin keşfedilmesi, insanın zamanla ilişkisinin (rasyonalizm ve disiplin adına) yeni baştan düzenlenmesiyle yakından ilgilidir. Böylece yeni bir egemenlik ve denetim tarzı doğmuştur.¹ Bütün bu gelişmeler ışığında, zamanın algılanış biçimiyle tarih görüşü arasındaki ilişki hakkında bir iddiada bulunmamız mümkündür. Modern kapitalist dünyanın zaman ve tarih algısı, geçmiş-bugün-gelecek zincirinde “bugün” halkası soyutlanıp öne çıkarılarak mutlaklaştırılmıştır. Modern Batılı insanın tarih algısı daha ziyade Batı’nın Doğu üzerinde egemenliğine dayalı “bugün” üzerinde odaklanmıştır. Geleneksel tarih anlayışından koparken, geçmişin bugüne göre değerlendirilmesi yanında, gelecek de bugüne göre biçimlendirilmekte, Batı dünya egemenliği/üstünlüğü dünya tarihinin bütün dönemlerine genelleştirilmektedir. Dünya egemenliği koşullarında Batı’nın tarih anlayışı bu yönde bir dönüşüm geçirmiştir. Bu tarih anlayışının yaygınlaşmasında sosyologların yanında Marksistler de öncülük etmişlerdir. Yeni tarih anlayışı ile sosyoloji anlayışının bütünleşmesinde öncülük sosyologlardadır. Hatta daha ileri giderek tarihsel sosyoloji anlayışının tarih ve sosyolojinin bütünleşmiş bir biçimi (ortaklığı) olmaktan başka bir şey olmadığını da söyleyebiliriz. İki disiplinin bütünleşmesi açısından Marx büyük katkıda bulunmuştur. Bu nedenle Marx sonrası sosyoloji anti-Marksist temelde gelişse bile Marx’ı sosyolojinin kurucuları arasında saymamak, dışarıda bırakmak mümkün olmamaktadır. Batı’da sosyolojinin bunalımda olduğu dönemlerde Marx ile yeniden hesaplaşmak, yeniden güç almak bu nedenle önemlidir.

XIX. yüzyıl Avrupa’sında modern (ulusal, sınıfsal, ekonomik, toplumsal, evrensel) tarihyazımı anlayışının gelişim serüveninde şüphesiz Marx’ın özel bir yeri vardır. Marx, belirli yönleriyle çağının Batı düşüncesini en üst düzeyde kuşatıp temsil eder. Marx’ın günümüzde “grand theory” olarak anılan ve ağır eleştiriler yöneltilen bütüncül öğretisi tarih sorunuyla doğrudan ilişkilidir. Onu bir sosyal bilimci olarak önemli kılan, modern toplumun (kapitalizmin) yasalarına, işleyiş mekanizmasına açıklık getirmesinden daha ziyade dünya tarihine bütüncül bakışı, çalışmalarının bir geçmiş-şimdi-gelecek bütünlüğü ve projeksiyonu içermesidir. Marx, kendi çağındaki Batı toplumları için olduğu kadar, tasarladığı müstakbel toplum için de yazmıştır. Bu tasarımını XIX. yüzyıl öncesi tarihsel gelişme/değişme anla-

¹ Modern zaman anlayışının Batı endüstri toplumlarının bir ürünü olarak ortaya çıkışı ve toplum yaşamının biçimlendirilmesinde kazandığı önem konusunda bizim varsayımımızı da güçlendiren bir makale için bkz. George Woodcock, “Saatin Tiranlığı”, *Kara, Sayı: 1*, 1986, s. 7-9.

yışıyla da bütünleştirmiştir. Ama öncelik XIX. yüzyıl burjuva düzeninin aşılması ve geleceğin kurulmasıyla ilgilidir. Bu yüzden günümüzde Marx'ın başta Batı işçi sınıfının öncülüğü olmak üzere pek çok görüşü aşılmış, eksik, yanlış gösterilse bile, gelecek anlayışı (soygunsuz ve sömürsüz dünya) dolayısıyla görüşleri dinamizmini korumaktadır. Marx tarihsel değişme/çatışma anlayışı ile "tarihin sonu" sonucunu çıkarmaya çalışmaktadır. İlk bakışta çelişkili gibi görünse bile tarih sorunuyla ilgilenmesi bu nedenledir. Bu da bize günümüz egemen düzeninin aşılması sorununun tarih sorununun da temelinde yer aldığını göstermekte ve büyük çaplı toplum teorilerinin gerekliliği konusunda Marx düşüncesinin taşıdığı önemi belirtmektedir. Sadece bu yönüyle bile Marx'ın görüşleri ilgi çekicidir.

Bir toplum teorisini olarak Marx'ın düşüncesinin değişik boyutları vardır. Günümüz açısından bir sosyolog olduğu kadar felsefeci, iktisatçı ve tarihçidir de. Marx'ın hemen bütün çalışmalarına bir tarih görüşü ("*tarihin materyalist kavranışı*" adını verdiği şey) nüfuz etmiştir. Yöntemi, çeşitli çalışmalarında ve ele aldığı çeşitli sorunlar arasında bir bütünlük sağlamaktadır. Yoldaşı Engels Marx'a kıyasla daha fazla gündelik ve somut sorunlarla ilgilidir, ama o da Marksizmi Marx'ın aslında yaygınlaştırmak istemediği alanlara da genişleterek (*Doğanın Diyalektiği*) tarih-sosyoloji ilişkisini, dolayısıyla Marx'ın yöntemini bulanıklaştırmaktadır. Bugün Marx'ın "*tarihsel*" veya "*tarihsel-sosyolojik*" metin olarak görebileğimiz başlıca çalışmaları şunlardır: *Onsekizinci Yüzyılın Gizli Diplomatik Tarihi, Fransa'da Sınıf Mücadeleleri, Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* ve Hindistan üzerine yazdığı makaleleri. Çok sayıda makalesi ise güncel siyasal analizlerden oluşmaktadır ve büyük ölçüde gazetecilik yorumlarıdır. Bunlar yazıldığı sırada tarih metni olarak tasarlanmamıştır, ama çeşitli tarihi bilgilerle donatılıp güçlendirilmişlerdir. Marx'ın ABD'de bir gazeteye gönderdiği ve daha sonra "*Doğu Sorunu*" başlığıyla yayınlanacak olan gazete yazılarının çoğu bu türdendir. Marx'ın zaaf gibi görünen bu yönü (güncel sorunlara ilgisi) tam tersine onun esas üstünlüğünü oluşturmaktadır. Güncel sorunları tarihi değişme ve çatışmalar içinde ele alması ve bunu bir yöntem bütünlüğüne ulaştırması sosyoloji-tarih ortaklığının (tarihsel sosyolojinin) temelini oluşturmaktadır. Marx'ın bütünleşik bir bilim olarak tarihi görmesi bu nedenledir. Birbirinden farklı gibi görünen güncel sorunlarla tarihi sorunları süreklilik ve bütünlük içinde görmek, beşeri bilimlerin toplumdan, toplum güçlerinden kopuk uzmanlık alanlarına hapsedilmesine karşı çıkmaktadır. Marx'ın çalışmalarının büyük bölümü tarihsel-politik sorun ve kaygılarla iç içe geçmiştir. Onun genel teorisi, bilim disiplinlerinin sınırlayıcı, kısıtlayıcı alanlarını ilga eder. Marx'ın ana yönelimi insanlık tarihinin bütününe kuşatacak genel bir açıklama getirmektir. Bu amaç onun çalışmalarının ana eksenini oluşturmuştur. Çalışmalarında tarihsel gelişmeyi uzun vadeli dönemler içinde, insanın üretici etkinliğinin gelişmesinin büyük evrimini kapsayacak şekilde ele almıştır. Günümüzün mikro/tekil tarihçilerinin hayal bile edemeyeceği devasa bir alanda ve çeşitli konularda ilgi sahibidir. Entelektüel bir bilgiçlik, uzmanlık çabası içinde değildir. Kendi çağının sorunlarının belli

toplum güçlerine dayalı olarak çözümünü geçmişi de kapsayacak ve aşacak bir gelecek perspektifine bağlamak bütün çabasının esasını oluşturmaktadır. Şüphesiz Marx dünyaya ulusal veya yerel ölçeğin zaviyesinden bakmamıştı; insanlığın genel ve evrensel serüvenini anlamak ve açıklamak peşindeydi. Bununla birlikte, Doğu soygun ve sömürü düzen içinde ortaya çıkan Batı içi çekişmelerden Doğu'yu da kapsayacak bir çözüm beklemesi en büyük yanlıgısını oluşturunuyordu. Ancak Batı'da anti-Marksist eleştirilerin Marx'ın görüşlerinin taşıdığı sınırlılıklardan daha fazlasını taşıdığı da unutulmamalıdır. Her şeye rağmen Batı, Marx'ın Batı'ya Doğu karşısında verdiği öncülük ve üstünlük görevinin farkındadır ve bu nedenle onu Batı düşüncesi içinde görmektedir. Bu durum Marx'ın bütün XX. yüzyılda ve günümüzde de süren etkisini anlaşılır kılıyor. Günümüz çağdaş Batı sosyoloji teorileri düzenin aşılamayacağı görüşünden hareketle Marx'ın görüşlerine karşı çıkarak, mevcut düzenin temellerini tartışmaktan vazgeçip (Marx'ın tarih ve gelecek tezlerinden bağımsız bir biçimde) gündeme getirdiği sorunları düzene uyum içinde açıklamaya, çözmeye yönelmiştir. Marx'ın sosyolojisinin XX. yüzyılda en çok etkili olduğu ve yeni yorumlarla düzene uyumlu hale getirildiği yerin (Avrupalı pek çok sosyologun da çalışma imkanı bulduğu) ABD olması rastlantı değildir.

Marx'ın kendisinden sonraki Batılı tarihçiler ve sosyologlar üzerindeki etkisi son derece belirgindir. Üstelik tarihçilerin ve sosyologların Marx'tan etkilenmesi için Marksist olması da gerekmemiştir. Marx'ın tarih görüşü giderek antropologların toplumsal evrim görüşüne indirgenmiş, mevcut düzeni aşan gelecek tasarımı, yeni bir dünya tartışması olmaktan çıkmıştır. Bu durumda işlevselcilik görüşünden başlayarak çeşitli çağdaş sosyoloji teorilerinin Marx'ın görüşlerinden etkilenmesi veya ona karşılık vermesi çok önemsenmemiştir. Bunlara Amerikan tarihinin yüceltilmesine ve ABD'nin dünya tarihinin merkezine alınmasına dayalı Wallerstein'in görüşlerini de eklemekte bir sakınca yoktur. XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sosyoloji-tarih ilişkisinde sosyologların öncülüğü yerine tarihçilere verilen üstünlük de toplum güçlerine dayalı yeni bir tarih veya düzen anlayışından vazgeçilmesi nedeniyledir. Marx'ın tarih görüşüyle hesaplaşma adına Batı'da son yüz elli yıl boyunca son derece geniş bir literatür birikmiştir. Günümüzde Marx'ın bazı tarihsel yorumları bizzat Marksist tarihçiler tarafından büyük ölçüde kusurlu, eksik ve aşılmış görülmektedir. Marksist tarih anlayışının öne çıkarılmasında ve eleştirisinde ve aynı zamanda siyasi yorumunda giderek İngiltere'de ve ABD'de belli merkezlerin, kişilerin öne çıkmasında bir terslik var. II. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'de de bir Marksist tarihçiler kuşağı yetişmiştir. Bu çevre *Past and Present* dergisi etrafında bir araya gelmişler, daha sonra *New Left Review* grubu bu geleneği sürdürmüştür. Eric Hobsbawm, Christopher Hill, E.P. Thompson, Raymond Williams, Maurice Dobb ve Perry Anderson İngiliz Marksist tarihçilerin başlıcalarıdır. Bu grup içinde özellikle Hobsbawm'ın güçlü bir etkisi bulunmaktadır.

Batı'da toplumsal ve tarihi değişme anlayışının ötesinde Marx'ın görüşlerine karşı genel bir eleştiri de söz konusudur. Marx'ın genel teorisinin geçersiz kaldığını,

ilerlemecilik ve Avrupa-merkezcilikle malul olduğunu iddia edenler özellikle son dönemde yaygınlık kazanmıştır. Marx, günümüzde en çok, tarih görüşü itibarıyla insanlığın evriminin tek ve doğrusal bir çizgi üzerinde geliştiği varsayımına dayandığı iddia edilerek eleştirilmektedir. Aslında bu yönde eleştiriler Akdeniz-Okyanus merkezli tarih anlayışları çerçevesinde (eski tarih-yeni tarih-küreselleşme) dünya tarihine Amerikan tarihine dayalı “yeni bir başlangıç” oluşturmaktan öteye gitmemektedir. Bu yeni değerlendirmeler sadece sıradan bir tarih tartışması değildir. Bu tartışmalar sonucunda Amerikan merkezli yeni bir tarih anlayışı ve mikro konular öne çıkarken sosyoloji ile tarih arasındaki ilişki koparılmakta ve konular genel sorunlardan kopuk bir biçimde ele alınmaktadır. Amerika’nın keşfi ile başlayan “yeni tarih görüşü”nün bizim açımızdan bir diğer yönü de (esas önemli yönü) Osmanlı dünya egemenliği ve tarih anlayışının bu “yeni başlangıç”a nispetle “tarih-öncesi” haline gelmesidir. Bir anlamda XIX. yüzyılda modern tarih anlayışı ile XIX. yüzyıl öncesi tarih anlayışı arasındaki ayrıma / kopukluğa benzer biçimde, dünya tarihi “Amerika’nın keşfinden önce” ve “Amerika’nın keşfinden sonra” biçiminde birbirinden ayrılmıştır. Amerika’nın keşfinden önceki dönemin (en son Osmanlı’nın temsil ettiği Batı’ya karşı Yakın Doğu asker-devletler geleneğinin) tarih-öncesi olarak görülmesi ABD merkezli yeni tarihyazımının temeli olunca Avrupa-merkezli Batı tarihine yönelik eleştiriler de sıradanlaşmıştır. İstanbul’un fethi (1453) ile Amerika’nın keşfi (1492) arasındaki bağlantının bir kopuş olarak gösterilmesi günümüz sorunlarının tartışılmasını ve aşılmasını da önlemektedir. 1453-1492 bağlantısı ve dünyadaki gelişmeler arasındaki bağ koparıldığında Osmanlı imparatorluk/dünya siyasetinin anlaşılması mümkün olmadığı gibi Osmanlı dünya gelişmelerinin de dışında görülmekte, dünyadaki yeni gelişmeler ABD eksenli olarak anlaşılmaktadır.

Marx’ın (bazen Engels’in yazdığı) Türkiye’de de *Doğu Sorunu* adıyla yayınlanan çalışması *New York Daily Tribune* gazetesine yazılmış makalelerden oluşmaktadır. Bu yazılar elbette ABD’de ilgiyle izlenmektedir. Marx, Doğu Sorunu derken sadece Osmanlı’nın Batı tarafından tasfiyesini anlamamış, bunun gerçekleşmesi halinde Avrupa’da demokratların ve devrimin Rus gericiliği ve Kutsal İttifak karşısında büyük bir yenilgiye uğrayacağını düşünmüştür. Osmanlı’ya özel bir önem vermektedir. Gerçekten de Osmanlı I. Dünya Savaşı sonundaki yenilgisine kadar dünya gelişmelerinin dışında değildir. Marx’ın ABD’de yayınlanan bu makaleleri “kendi içine kapalı”, tarihte Doğu-Batı çatışmasına yabancı sıradan Amerikan okuyucusuna ve seçkinlerine “dünya politikası”nı (Batılı devletler ve Osmanlı arasındaki ilişki ve çekişmeleri) tanıtmak amacını taşır. ABD bunlardan kendi çıkarlarına göre (Osmanlı’nın dışlanması ve Batı içi çelişkiler içinde kendi öncülüğünde saf tutma) sonuçlar çıkarmıştır. Marx toplumların tarihi gelişmesi hakkında son sözü söylemiş bir düşünür değildir. Son sözü söylemek ve geleceği de bütün yönleriyle kayıtlamak istememektedir. Toplumlar arası ilişkiler ve sorunlar, toplum sınıfları arasındaki çekişme ve çatışmalar, bütün bunların alacağı biçim

sonuçta geleceği ve geleceğin düzenini belirleyecektir. Marx'ın, geleceğin sosyalist toplumuna dair gerçek anlamda "tamamlanmış", "yetkin" bir teori bıraktığını öne sürmek güçtür. Yazdıklarının büyük bölümünün kendi çağının sorunlarıyla ilişkili olduğunu gözden uzak tutmamamız gerekir. Bu nedenle onun tarih görüşüne ilişkin çelişki ve sorunların günümüzde hala tartışılmaya, belli yönleriyle geliştirilmeye açık/muhtaç olduğu vurgulanmalıdır. Kendisinden sonra Marksizm akımı içinde katkı veya eleştiri düzeyinde çok çeşitli yorumlar ortaya çıkmıştır. XX. yüzyılın en önemli Marksist yorumlarının, Sultan Galiyev'den Mao'ya kadar Doğu toplumlarından çıktığı da unutulmamalıdır. Yine Kemal Tahir ve Baykan Sezer'i bu açıdan en az Marx kadar önemli ve kendileriyle kıyaslanabilir düşünürler olarak görebiliriz. Günümüzde sosyoloji-tarih ortaklığı yerine farklılıklardan, hatta genelleşen bir başka eğilime göre her ikisinin de sonundan söz edilmektedir. Her iki görüş de sonuçta günümüz dünya egemenliği yanında dünya sorunlarını da aşamaz olarak görerek mevcut düzeni mutlaklaştırmaktadır. Sosyoloji ve tarih disiplinlerinin bilim kimliğini gereksiz hale getiren bu anlayışı benimsememiz mümkün değildir.